

Кисляк Леся Несторівна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін

Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»,

orcid.org/0000-0001-7552-9134

kyslyak.lesya73@gmail.com

Коваль Іван Васильович,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін

Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»,

orcid.org/0009-0003-8839-244X

koval.ivan.if@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД СИНОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

У статті досліджується вплив імперських ідей на генезис російського самодержавства від проголошення Петром I Російської імперії до сучасного етапу намагання диктатора В. Путіна відродити неоімперію та роль у цьому процесі російської православної церкви, у лоно якої було вміщено українське православ'я. Підкреслюється, що імперське шовіністичне мислення та традиції збереглися з XVIII століття до сьогодення часу й переросли в повномасштабне вторгнення Російської Федерації в лютому 2022 року в Україну.

Зазначається, що розпочатий ще за Петра I ідеологічний дискурс було завершено Феофаном Прокоповичем у 30-ті роки XIX століття доктриною графа Сергія Уварова, на той час заступника міністра освіти, доктриною російської ідентичності, яка містила три фундаментальні складники, а саме православ'я, самодержавність та народність, яких мав дотримуватися кожен підданий царя.

Наголошується на тому, що українське духовенство, яке на початку XVIII століття відіграло домінуючу роль у розвитку російського православ'я, що за своїм освітньо-культурним рівнем значно випереджало представників російської церкви, обіймало високі посади в російській державі в кінці століття, почало втрачати свої позиції.

У статті доведено, що посилення русифікації українського населення загалом і в релігійній зокрема негативно вплинуло на розвиток національної самобутності, культури українського народу та самоутвердження в духовно-релігійній сфері.

Акцентується на тому, що повне підпорядкування церковного життя державному інституту синоду, обмеження самостійного управління церковних громад, позбавлення права виборності священників та ієрархів, тотальне підпорядкування діяльності митрополій, духовно-релігійних навчальних закладів перетворювало церкву на впливовий ідеологічний інститут виховання вірян в інтересах самодержавства й уніфікацію українських церков за російським зразком.

Наголошується на тому, що втілення в життя доктрини Уварова заклало основи нарративу «руського міра», який реалізував себе в російсько-українській війні 2022 року.

Ключові слова: Російська православна церква, синод, патріархат, митрополит, ієрархи, секуляризація.

Kyslyak Lesya,
*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of General Law and Humanities
of Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute
of the National University «Odesa Law Academy»
orcid.org/0000-0001-7552-9134
kyslyak.lesya73@gmail.com*

Koval Ivan,
*Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of General Law and Humanities
of Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Law Institute
of the National University «Odesa Law Academy»
orcid.org/0009-0003-8839-244X
koval.ivan.if@gmail.com*

RETROSPECTIVE REVIEW OF THE SYNODAL PERIOD OF UKRAINIAN ORTHODOXY

The article examines the influence of imperial ideas on the genesis of the Russian autocracy from the proclamation of the Russian Empire by Peter I to the modern stage of the dictator Putin's efforts to revive the neo-empire and the role of the Russian Orthodox Church in this process, which included Ukrainian Orthodoxy. It is emphasized that imperial chauvinistic thinking and traditions have been preserved from the 18th century to the present day and were expressed in the full-scale invasion of the Russian Federation in February 2022 in Ukraine.

It is noted that Feofan Prokopovich's ideological discourse, which began under Peter I, was completed in the 1930s by the doctrine of Count Serhiy Uvarov, at that time the deputy minister of education, the doctrine of Russian identity, which consisted of three fundamental components: Orthodoxy, autocracy and nationality, which every subject king's had to observe.

It is emphasized that the Ukrainian clergy, which at the beginning of the 18th century played a dominant role in the development of Russian Orthodoxy, which in terms of its educational and cultural level was significantly ahead of the representatives of the Russian Church, occupied high positions in the Russian state at the end of the century, began to lose their positions.

The article proves that the strengthening of the Russification of the Ukrainian population in general, and in the religious population in particular, had a negative impact on the development of the national identity, culture of the Ukrainian people, and self-affirmation in the spiritual and religious sphere.

Emphasis is placed on the fact that the complete subordination of church life to the state institution of the synod, the limitation of the independent management of church communities, the deprivation of the right to elect priests and hierarchs, the total subordination of the activity of metropolitans, spiritual and religious educational institutions turned the church into an influential ideological institution for the education of believers in the interests of Ukrainian autocracy and unification churches according to the Russian model.

It is emphasized that the implementation of Uvarov's doctrine in everyday life laid the foundations of the "Russian world" narrative, which was realized in the Russian-Ukrainian war of 2022.

Key words: Russian Orthodox Church, synod, patriarchy, metropolitan, hierarchs, secularization.

Постановка проблеми та її актуальність. Російсько-українська війна триває вже майже два роки. Втіленню наративу неоімперії Путіна перешкоджала суверенна, демократична держава Україна, яка важко, але переконливо наближається до вступу в європейську сім'ю – Євросоюз. Із цим поступом не може змиритися кремлівський диктатор В. Путін, і реалізацію своїх імперських намірів він вирішив здійснити шляхом агресії

проти України, назвавши це «спеціальною воєнною операцією». Російська офіційна пропаганда, в основу якої закладено ідеї доктрини «руського міра» та шовіністичні погляди, зуміла зомбувати через ЗМІ, особливо телебачення, більшість російського населення, яке підтримує агресивні наміри диктатора В. Путіна.

Актуальністю дослідження є висвітлення впливу синоду на релігійне життя не тільки

в Росії, а й в Україні, що призвело до формування імперської ідеології та шовіністичного мислення більшості росіян, русифікаційних процесів в українському середовищі.

Аналіз досліджень та публікацій. Основними джерелами при написанні статті слугувала монографія І. Огієнка «Українська церква: нариси з історії Української православної церкви», збірка наукових праць «Історія православної церкви в Україні» за редакцією П. Яроцького, монографія С. Плохія «Російсько-українська війна: повернення історії», а також дослідження деяких аспектів українськими вченими-релігієзнавцями Ю. Запорожцем В. Ластовським, Д. Степовиком, С. Головащенко, В. Климовим, С. Здіоруком, А. Колодним, В. Єленським, В. Пащенком та іншими.

Мета статті. Сьогодні акцентує увагу на переосмисленні історичного минулого, тому мета дослідження – проаналізувати діяльність українського православ'я в синодальний період та його вплив на формування ідентичності українців.

Під час написання статті використано такі загальнонаукові методи, як діалектичний, структурно-функціональний, історико-порівняльний, а також загальнологічні: аналіз і синтез, дедукція, індукція, абстрагування, моделювання та ін.

Виклад основного матеріалу. Проголошення в 1721 році Російської імперії принесло значні зміни не тільки в соціально-політичне, а й у релігійне життя держави. Петро I, будучи за своїм характером людиною жорстокою та деспотичною, прагнув будувати імперію абсолютистського типу, у якій і церква була б підпорядкована центральній владі та перетворилася на один із державних інститутів. Секуляризаційних заходів зазнали монастирі, монахів прив'язували до своїх обителів, заборонялося будівництво нових монастирів та перехід у духовенство селян і дворян.

Українська православна церква після неканонічного приєднання до Московського патріархату в 1686 р. також потрапила в пряме підпорядкування імперській державі.

Незважаючи на те, що українські митрополити за походженням були українцями, вони виконували розпорядження Синоду РПЦ та уніфікували духовно-церковне життя за російськими стандартами.

Майже до середини XVIII століття православна церква в Україні відправляє своїх ієрархів на служіння в Московську патріархію. Однак унаслідок імперсько-тоталітарної політики царизму вона поступово втрачає свою інституалізаційну самостійність, соборність, уніфікується на російсько-московський кшталт (Яроцький, 1997, с. 6).

Могутню Київську митрополію самодержавство та РПЦ позбавили юридичних прав. Усупереч обіцянкам надання широкої автономії, які були дані Православній Церкві в Україні під час зміни юрисдикції, Москва швидко взялася до ліквідації її самостійності й самобутності. Київську митрополію було перетворено – спершу практично, а потім і формально – на звичайну єпархію РПЦ. Споконвічну в Україні практику вибору митрополитів та єпископів Соборами було скасовано, і відтоді кандидатів на вакантні єпископські кафедри призначав Святейший Синод і затверджував імператор. З 1799 р. на Київському митрополичому престолі не було жодного українця. На іконостасах у наших соборах з'явилися двоголові орли, зрештою главою Церкви було проголошено царя (Заславський, 2019, с. 32).

Обмеження впливу патріархату на світську владу та домінування самодержавства у всіх сферах життєдіяльності російського суспільства було основним завданням імператора Петра I. Будучи ознайомленим із секуляризаційними процесами Західної Європи, які переважно стосувалися впливу протестантизму, Петро I провів церковну реформу, за якою управління церковними організаціями передано в 1721 році державному органу Святейшому Синоду. Попередньо з 1700 до 1721 року в Російській церкві не було патріарха.

У регламенті або статуті духовної колегії, створеної українським архієпископом Феофаном Прокоповичем і затвердженої імператором Петром I 25 січня 1721 року, чітко визначалися правила церковного та монастирського життя. Главу єпархії призначав імператор із трьох кандидатів архієрейських чинів, запропонованих Святейшим Синодом (Чугалкін, 2023, с. 24).

Також до компетенції Святейшого Синоду належали питання відкриття нових і закриття старих приходів. Заснування й ліквідація старих монастирів, духовних семінарій та академій, укладення шлюбів і відлучення від церкви за поданням єпископа.

Указом від 9 липня 1744 р. всі колегіальні установи отримали однакову назву – «Духовна консисторія» (Чугалкін, 2023, с. 25).

Вона налічувала 5–7 членів, яких обирали з числа архімандритів, ігуменів, ієромонахів, протоієреїв та священників і затверджували Святейшим Синодом за поданням панівного архієрея. Контроль за виконанням розпоряджень консисторії покладали на духовні правління, благочинних, настоятелів монастирів та інших підлеглих осіб єпархіаній консисторії.

Синод та Петро I перетворив Київську митрополію у звичайну єпархію на 22 роки, аж до 1743 р. Згідно з іншими указами скасовували значні частини давніх прав і вольностей української церкви в економічній і соціальній сферах, які матеріалізували привілейоване становище білого й чорного духовенства, церков і монастирів, викликали велике незадоволення української ієрархії та кліру (Климов, 1997, с. 168).

Святейший Синод, використовуючи свої повноваження, здійснював кадрові переміщення українських ієрархів, а деяких нелояльних до самодержавства відправляв у заслання та ізолював їх у монастирях. Це було свідченням боротьби з національно-релігійним характером та традиціями обрядів на українських землях і впливало на обмеження самобутності та самостійності українського православ'я.

Функціонування українських церковних структур нівелювалося домінуванням традицій руського православ'я. Синодальний період уніфікував українську церкву за зразком інших територій. Тяжінючи до ентропійних характеристик, тобто «соборноправ'я», або «народоправ'я», що було характерне для українських земель і вирізнялося виборністю духовенства та активною участю мирян в управлінні церквою й майже щезло із церковного життя (Висоцька, 2024.01.04).

Але ці процеси проходили дуже повільно, оскільки українське духовенство було значно освіченішим і перебувало на вищому культурному рівні.

Москва із задоволенням приймала до себе освічених українців. Іван Огієнко наголошує, що земляки наші понесли культуру свою в далеку північ, збудили її від віковичного дрімання й заклали там міцні підвалини нової культури (Огієнко, 1993, с. 242).

У XVIII столітті майже всі вищі посади не тільки в Україні, а й у Російській імперії займали українці. Дійшло до того, що московське духовенство звернулося щодо цього до центральної влади. Синод змушений був заступитися за права великоросів: 17 квітня 1754 р. за цариці Єлизавети було видано «Величайший наказ» про те, що на архієреїв та на архімандритів можна висвячувати й москалів (Огієнко, 1993, с. 253).

Ще одним яскравим прикладом високого рівня розвитку науки і освіти України було видання Біблії в Росії за імператриці Єлизавети. Для впорядкування й редакції без помилок найсвятіший Синод 22 січня 1747 року наказав Київському митрополитові відправити в Санкт-Петербург професорів Варлаама Лашевського та Гедеона Сломинського. Вони впорядкували Біблію й надрукували її в 1751 році. Цю Біблію, виправлену українцями, друкують без зміни і зараз, як зауважував Іван Огієнко (Огієнко, 1993, с. 260).

Українське духовенство мало дуже тісні стосунки з гетьманською владою та козацтвом, які були їхніми захисниками. Жалувана грамота імператриці Єлизавети 1749 року про повернення Україні прав і вольностей, якими вона користувалася за часів гетьмана П. Скоропадського, вибори нового українського гетьмана К. Розумовського 1750 р. і навіть перенесення гетьманської столиці з Глухова до стародавнього Батурина народили в середовищі українського духовенства надії на можливість повернення давніх прав у церковній сфері (Климов, 1997, с. 171).

Ситуація різко змінилася після приходу на престол Катерини II. Так, у 1786 році Катерина II поширила укази про секуляризацію маєтків монастирів, церков, архієрейських домів. Російській державі потрібна була церква, але церква залежна, підпорядкована й ослаблена. Духовенство тепер стало цілком залежним від державного утримання, хоча частина землі все ж залишалася за церквами й монастирями.

Після розгрому Запорозької Січі в 1775 році Катерина II, яка прагнула знищити все, що було в пам'яті українців про «козацьку республіку», скористалася введенням духовних штатів і розпорядилася «козацький Києво-Межигірський монастир перевести аж у Таврію. Секуляризація церковно-монастирських маєтностей

в Україні 1786 року стала останніми заходами, що зрівняли найвиразнішу відмінність між малоросійськими та великоросійськими церквами (Климов, 1997, с. 174–175).

Секуляризація церковних земель, скорочення кількості монастирів призвели до зниження їх ролі як центрів культури і освіти.

Треба зазначити, що XVIII століття відоме як доба Просвітництва, доба розуму й раціоналізму. Катерина II старалася йти в ногу із часом, вона запрошувала французьких філософів Вольтера, Руссо, Дідро в Санкт-Петербург, проводила з ними бесіди та листування, проявляла себе як освічена правителька. Проводячи реформи, вона думала насамперед про зміцнення Російської імперії, про розширення її кордонів. Перебіг історичних подій сприяв цьому процесу. Так, після другого поділу Польщі до складу імперії відійшли Правобережна Україна, Волинь та Поділля, у 1793 році було приєднано Крим. Унаслідок поділів частка етнічних українців у Російській імперії зросла з 13 до 22 %, тоді як частина етнічних росіян знизилася із 70 до 50 %. Понад 10 % населення новопридбаних українських територій становили євреї, близько 5 % – поляки та полонізовані українці-католики (Плохій, 2023а, с. 200).

Важливою проблемою, яка постала після приєднання, був вибір населенням віросповідання, адже польське законодавство в цій сфері вже не діяло. Допоки Синод вичікував конкретних рішень царських властей, саме населення пішло до православ'я. У лютому 1795 року, як констатував Садковський, до православної церкви повернулося 1 010 090 осіб з 1 700 церквами і 1 032 священниками (Климов, 1997, с. 203).

Отже, XVIII століття для православних українців знаменувало собою в значній мірі втрату самобутності, національної ідентичності, підпорядкованість російській церкві, зокрема державному інституту управління – Синоду. Утвердження абсолютистської, імперської моделі управління Російської держави принесли українському населенню тільки посилення соціального гніту, поширення кріпацтва, занепад духовно-церковного життя, зі знищенням Запорозької Січі, втрату могутнього, надійного захисника української православної церкви. В Україні було заборонено друкувати церковні книжки, відмінні від тих, що видавалися в Росії.

У богослужінні було наказано вживати російську мову та вимову. Було заборонено проповідувати українською мовою.

У XIX столітті нівеляція Православної Церкви в Україні пришвидшилася. Священники, яких в усій Україні наприкінці XIX століття налічувалося близько 12 тис., мали служити справі русифікації.

Єпархіальні єпископи укомплектовували свої адміністрації з росіян або зросійщених українців. Священниками церков також призначали росіян. У багатьох українських парафіях опинилися люди з Росії, які ні за мовою, ні за культурою, ні за духом не мали нічого спільного з народом, якому вони мали служити. Нове XIX століття в історії України стало періодом обмежень прав та свобод українців, посилення національно-визвольного гніту, знищення всього, що нагадувало славі традиції козацтва, гетьманського правління, нівелювання всього українського.

Так, на початку XIX століття Російська імперія пішла шляхом зміцнення православної церкви як складової частини державно-бюрократичної системи й одного з гарантів соціального спокою в державі.

Російське самодержавство мало на меті ще сильніше прикути церкву до державної бюрократичної машини та наблизити духовенство за юридичним статусом до дворянства, піднести його авторитет як важливого духовного інституту імперії.

Після польського повстання в 1832 році заступник міністра освіти граф Сергій Уваров запропонував імператору Миколі I доктрину, яка могла б стати основним меседжем російської ідентичності. Доктрина передбачала три складники, яких повинен дотримуватися російський підданий: православ'я, самодержавство та народність (Плохій, 2023б, с. 31).

Порівняно легка розправа царських військ з козацькою республікою – Запорозькою Січчю 1775 р., надихнула царизм упроваджувати на українських землях порядки за великодержавним зразком, усунення української національної самобутності у всіх сферах життєдіяльності української самобутності, зокрема й у церковно-релігійній сфері.

До повноважень Київського митрополита належали адміністративна, судова та господарська гілки влади у своїй єпархії. Він також

призначав та звільняв посадових осіб єпархіального управління, здійснював контроль за їх діяльністю, здійснював рукоположення священникам, перевіряв фінансовий стан парафій, монастирів та навчальних закладів.

З огляду на ці аспекти, Синод та царська адміністрація старалися призначати на посаду Київського митрополита переважно росіян.

На землях, що відійшли за поділами Польщі до Російської імперії, створювали російські православні школи, як духовні, так і державні, пізніше приватні, де навчання велося російською мовою. Здійснювалися адміністративно-репресивні заходи, насильницьке закриття уніатських церков, перетворення їх на православні. Так, на початку XIX століття на Правобережній Україні в православ'я перейшло 2 300 церков, на кінець століття там залишалася невелика кількість парафій (із 5 000 – близько 200), їхні маєтності були конфісковані (Білоцерківський, 2007, с. 212).

У 1839 році оголошено Акт злуки уніатів із православними, згідно з яким унія повністю ліквідовувалася в межах Російської держави.

Після приєднання Правобережжя до складу Російської держави самодержавство почало процес його інтеграції в загальноросійське соціально-політичне середовище. Так, указом від 25 червня 1840 р. на «західні губернії» було поширено дію законодавства імперії, а дію Литовського Статуту скасовано (Мартинів, 2022, с. 67).

Загалом у XIX столітті російська церква боролася з правами української національної самобутності: заборонялися їй переслідуватися спроби читати проповіді українською мовою, будувати церкви в українському стилі та ін. (Білоцерківський, 2007, с. 213).

У XIX столітті Російська церква вела боротьбу з українськими національними про-явами. Зокрема, було заборонено будувати церкви, писати ікони в українському стилі, прикрашати церкви статуями, додержуватися звичаїв, які виокремлювали українське Богослужіння від московського.

Однак незважаючи на те явище, що релігійне життя Наддніпрянщини в другій половині XIX століття було під впливом російського православ'я, значна частина священників опиралася процесам русифікації, особливо це проявлялося в середовищі студентів Київської

духовної академії та духовних семінарій. Серед семінаристів поширювалася література про українську історію, літературу та культуру. Із родин священників вийшла плеяда відомих українських учених та письменників, зокрема, М. Грушевський, І. Нечуй-Левицький, П. Житецький, О. Кістяківський, С. Руданський, Ю. Січинський, С. Єфремов та інші.

Призначення консисторіями священників, замість обрання їх селянами, вносило розкол та охолодження між духовенством і громадами. До священників громади ставилися як до чужих, та й самим священникам тяжко було ввійти в життя своїх парафіян.

Єпископів не обирали, їх назначав Синод, переважно це були вихідці з Росії. Також учителями в духовних семінаріях та духовних бурсах були росіяни, які сприяли русифікації. Консисторії, які назначали священників, добирали надійних людей, переважно росіян.

Негативним явищем останньої доби панування імперії було перетворення духовенства в Україні на замкнену самообмежену касту, майже повністю зрусифіковану, без права дітям отримувати світську освіту. Зовнішня форма впорядкованих храмів та церков прикривала спотворене державною духовно-релігійне життя.

Синодальний період історії Російської Церкви, що тривав близько двох століть (1721–1918 рр.) і приніс Українській Церкві повне поневолення, був неканонічним, як уважає більшість дослідників у галузі церковного права. (Палінчак, Капітан, Мегела, Пупена, 2020, с. 84).

Імперське панування над РПЦ привело до генези такого ганебного явища, як «руській мір», у наш час, що вилилося в прагнення президента Російської Федерації В. Путіна реанімувати неоімперію (Кисляк, Коваль, Кучера, 2023, с. 15).

Висновки. За роки діяльності Святійшого Синоду українська церква була уніфікована за зразком російського православ'я. Значна частина українських ієрархів, яка сформувала концепцію синодального устрою церкви, здійснювала керівництво Синодом за правління Петра I і поступово почала втрачати свої позиції.

Реформи Петра I передбачали одержавлення церкви, скасування патріаршества, що боляче

вдарили по еволюційних процесах православної церкви. Контроль за діяльністю Синоду здійснював оберпрокурор, якого призначав імператор. Він був державним чиновником і керівником церкви. У синодальний період церква повністю підпорядковувалась державі. Київська митрополія, яка втратила свою самостійність ще у 1686 році, перетворилася на майже рядову єпархію Російської православної церкви.

Українські ієрархи та духовенство за імператриць Єлизавети й Катерини II втрачали свої позиції не тільки в Синоді, а й на єпархії.

Починається етап домінування російських священників, вони очолюють парафії навіть у великих селах та містечках, українські священники проходять свою службу на російській території. Така ротаційна політика Синоду призводить до негативних наслідків, українські ієрархи зрусифіковуються, а українські парафії починають втрачати свої національні релігійні традиції та самобутність.

Церква в Російській імперії перетворилася на основний інструмент русифікаційної

політики українського населення, оскільки була повністю підпорядкована самодержавству. Така політика поширилася не тільки на Лівобережжя, а й на нові приєднані території після поділів Польщі. Хоча там ці процеси денаціоналізації проходили повільніше, щоб не викликати повстань населення цих регіонів. Перехід до православ'я тут проходив дуже успішно. Для самодержавства було важливо викоринити з пам'яті українського народу спогади про Запорозьку Січ та Гетьманщину й побудувати на Україні Малоросію. Цьому сприяла й доктрина графа Уварова.

Усе XIX століття Російська імперія через свої релігійні організації старалася нівелювати українську ідентичність та самобутність, зaborоняючи друкувати українською мовою, вести проповіді, ставити вистави та інші заходи українською. Про це свідчить Валусівський циркуляр та Емський імперський указ.

Так церква поступово перетворилася на основний інструмент денаціоналізації та русифікації українського населення й заклала фундамент формування агресивного «руського міра».

Список використаних джерел:

1. Білоцерківський В. (2007). Історія України: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 536 с.
2. Висоцька Т. (2024.01.04). Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України : дис. ... докт. філос. : 031 Релігієзнавство / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 334 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39578/Vysotska_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Заславський В. (2019). Українське православ'я у тенетах багатовекторності. *Патріархат*. Ч. 2. С. 32–33. URL: <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ukrajinske-pravoslav-ya-u-tenetah-bahatovektornosti/>
4. Кисляк Л. Н., Коваль І. В., Кучера А.М. (2023). Історичне коріння «руського міра» в державницькій традиції московського православ'я. *Культурологічний альманах*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, № 1. С. 9–16. URL: <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/issue/view/5/><https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/134/125>
5. Климов В. (1997). Православ'я в Україні після прилучення Київської митрополії до складу Московської патріархії (XVIII–XIX ст.) Історія православної церкви в Україні: *Збірка наукових праць*. Київ: Четверта хвиля, 292 с. URL: https://risu.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_53338_Istoria_PC_v_Ukraini.pdf
6. Мартинів Ю. (2022). Формування системи внутрішнього управління Почаївською лаврою у синодальний період. *Наукові записки: Серія «Історія»*. №4. С. 67–72.
7. Огієнко І.І. (1993). Українська церква: нариси з історії Української православної церкви. У 2т.: Т. 1–2. Київ: Україна, 284 с.
8. Палінчак М. М, Капітан Л. І., Мегела Р. Р., Пупена В. В. (2020). Історичні та канонічні аспекти отримання томосу в Україні. *Регіональні студії*. №21. С. 82–88. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/21/15.pdf>
9. Плохій С. (2023а). Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Пер. з англ. Романа Клочка. Харків, 312 с.
10. Плохій С. (2023б). Російсько-українська війна: повернення історії. Харків, 400 с.
11. Чугалкін О. (2023). Організація управління православними монастирями РПЦ у XVIII – на початку XX ст. *Консенсус*. №1, Умань. С. 20–32.
12. Яроцький П. (1997). Вступ. Історія православної церкви в Україні: *Збірка наукових праць*. Київ: Четверта хвиля, 292 с. URL: https://risu.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_53338_Istoria_PC_v_Ukraini.pdf

References:

1. Bilotserkivskiy V. (2007). *Istoriia Ukrainy: navchalnyi posibnyk*. [History of Ukraine: a study guide]. K.: Tsentr uchbovoi literatury. 536 s. [in Ukrainian].
2. Vysotska T. (2024.01.04). *Avtokefaliia pravoslavnykh yak chynnyk zmin v relihiino-tserkovnomu ta suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy : dys... dokt. filos. : 031 Relihiieznavstvo*. [Autocephaly of the Orthodox as a factor of changes in the religious-church and social-political life of Ukraine: Diss... doc. Philos. : 031 Religious studies] / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2020. 334 s. Retrieved from https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39578/Vysotska_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
3. Zaslavskiy V. (2019). *Ukrainske pravoslavia u tenetakh bahatovektornosti*. [Ukrainian Orthodoxy in the Tenets of Multi-Vectority]. *Patriarkhat*. Ch. 2. S. 32–33. Retrieved from <http://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ukrajinske-pravoslav-ya-u-tenetah-bahatovektornosti/> [in Ukrainian].
4. Kysliak L. N., Koval I. V., Kuchera A.M. (2023). *Istorychne korinnia «ruskoho mira» v derzhavnytskii tradytsii moskovskoho pravoslavia*. [Historical roots of the «Russian world» in the state tradition of the Moscow Orthodoxy]. *Kulturolohichnyi almanakh*. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova, № 1. S. 9–16. Retrieved from <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/issue/view/5/https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/134/125> [in Ukrainian].
5. Klymov V. (1997). *Pravoslavia v Ukraini pislia prylyuchennia Kyivskoi mytropolii do skladu Moskovskoi patriarkhii (XVIII-XIX st.)* [Orthodoxy in Ukraine after the incorporation of the Kyiv Metropolitanate into the Moscow Patriarchate (XVIII–XIX centuries)]. *Istoriia pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: Zbirka naukovykh prats*. Kyiv: Chetverta khvyliia, 292 s. Retrieved from https://risu.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_53338_Istoria_PC_v_Ukraini.pdf [in Ukrainian].
6. Martyniv Yu. (2022). *Formuvannia systemy vnutrishnoho upravlinnia Pochavskoiu lavroiu u synodalnyi period*. [Formation of the system of internal management of the Pochaiv Lavra in the synodal period]. *Naukovi zapysky: Serii «Istoriia»*. №4. S. 67–72. [in Ukrainian].
7. Ohienko I. (1993). *Ukrainska tserkva: narysy z istorii Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy*. [The Ukrainian Church: Essays on the History of the Ukrainian Orthodox Church]. U 2t.: T. 1–2. Kyiv: Ukraina. 284 s. [in Ukrainian].
8. Palinchak M.M, Kapitan L.I., Mehela R.R., Pupena V.V. (2020). *Istorychni ta kanonichni aspekty otrymannia tomosu v Ukraini*. [Historical and canonical aspects of obtaining tomos in Ukraine]. *Rehionalni studii*. № 21. S. 82–88. Retrieved from <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/21/15.pdf> [in Ukrainian].
9. Plokhii S. (2023a). *Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti*. [The Gate of Europe. A history of Ukraine from the Scythian wars to independence]. Per. z anhl. Romana Klochka. Kharkiv. 312 s. [in Ukrainian].
10. Plokhii S. (2023b). *Rosiisko-ukrainska viina: povnennia istorii*. [The Russian-Ukrainian war: the return of history]. Kharkiv. 400 s. [in Ukrainian].
11. Chuhalkin O. (2023). *Orhanizatsiia upravlinnia pravoslavnyimi monastyriami RPTs u XVIII – na pochatku XX st.* [Organization of management of Orthodox monasteries of the Russian Orthodox Church in the XVIII – early XX centuries]. *Konsensus*. №1, Uman. S. 20–32. [in Ukrainian].
12. Yarotskyi P. (1997). *Vstup. Istoriia pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: Zbirka naukovykh prats*. [Introduction. History of the Orthodox Church in Ukraine: Collection of scientific works]. Kyiv: Chetverta khvyliia, 292 s. Retrieved from https://risu.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_53338_Istoria_PC_v_Ukraini.pdf [in Ukrainian].